

УДК 811.111'367.623'37

**СЕМАНТИКА ПРОТИЛЕЖНОСТІ У ЗМІСТОВІЙ СТРУКТУРІ
АНГЛІЙСЬКИХ ПРИКМЕТНИКІВ ЗІ ЗНАЧЕННЯМ
“ОСОБЛИВИЙ”**

Баланюк С. С.

У статті розглядається явище сумісності протилежних значень, властиве внутрішній структурі полісемічних прикметників узагальненої оцінки. Результати дослідження базуються на аналізі словникових даних і реалізації значення у текстах.

Ключові слова: протилежність, полісемія, дифузність, енантіосемія.

В статье рассматриваются семантические свойства английских прилагательных обобщённого значения в аспекте актуализации его противоположных сем. Исследование основывается на данных словарей и анализе реализации значения в текстах.

Ключевые слова: противоположность, полисемия, диффузия, энантиосемия.

The article deals with opposite meanings co-existence in the inner semantic structure of the English polysemous adjectives denoting generalized evaluation. The investigation is based on English explanatory dictionaries and contextual analysis data.

Keywords: opposition, polysemy, fusion, enantiosemny.

Характерною тенденцією сучасної епохи розвитку мовознавства є неухильне зростання зацікавленості вивченням лексичної системи мови, пошуком факторів її організації в цілому й окремих змістових одиниць зокрема. Тому важливим у цьому аспекті є звернення до багатозначних слів, представниками яких виступають прикметники узагальненої оцінки “особливий” в англійській мові.

Сьогодні пропонуються деякі наукові розробки у напрямку дослідження семантики такої категорії слів (див. праці Н.Д. Арутюнової, Ж.І. Щукліної, О.Л. Бессонової, Н.Н. Кисліциної та ін.), однак ще досі не встановлено, яким чином зберігається цілісність їхньої змістової структури. Це й зумовлює актуальність дослідження, оскільки воно даст змогу глибше зрозуміти синтагматичні та парадигматичні характеристики прикметників в асоціативному плані вираження і сприятиме розкриттю їхніх функціональних особливостей у сучасній англійській мові.

Метою нашої роботи є виявлення шляхів формування внутрішньосистемних парадигм для таких полісемічних слів, а також встановлення причин прояву сумісності протилежних сем у процесі реалізації узагальненого значення.

Під парадигматикою розуміють зазвичай “змістові зв’язки, котрі існують між явищами дійсності, скореговані мовою, існуючою в ній лексико-семантичною системою” [6, с. 7]. Основою для виділення різnotипічних парадигм є спільність змісту лексико-семантичного варіанту (ЛСВ) слова, що,

за І.В. Арнольд, складає сутність звучання та значення, зберігаючи незмінним лексичне значення в межах властивої їйму парадигми та системи синтаксичних зв’язків [1, с. 69]. При цьому розглядають такі типи парадигматичного зв’язку, як гіперо-гіпонімія, родо-видові співвідношення (підпорядкування), синонімія (відношення між семами, що стосуються одного денотата), антонімія (зв’язок значень на основі полярності понять) та ін. Послуговуючись цими загальноприйнятими в сучасній лінгвістиці термінами, ми з’ясували, що прикметники узагальненого значення “особливий” відображають надзвичайну багаторганність характерних парадигматичних відношень, за якими формується їхня внутрішня структура. Це створює можливість класифікувати окрему лексико-семантичну групу (ЛСГ) в англійській мові. Так, щонайменше 24 слова, у тому числі лексеми *special*, *peculiar*, *unusual*, *unique*, *exceptional*, *particular*, *distinct*, *exceptional* та ін. (див. результати інвентаризації групи [2]), поєднані за парадигматичним зв’язком подібності оцінних сем “особливого”. Як видно з попереднього аналізу, для досліджуваної групи полісемічних слів типовим є й відношення антонімії, протилежності значень.

Протилежність – це, як відомо, логіко-філософська категорія, що усвідомлюється мовцем за яким-небудь протиріччям і в мовній ситуації виявляється тоді, коли протиставляються певні ознаки, поляризуються певні твердження тощо. Таке явище

пояснюється як одна із сторін діалектичного протиріччя, що містить у собі взаємодію між взаємовиключними, але при цьому взаємопов'язаними один з одним протилежностями всередині єдиного об'єкта і його стану або ж поняття [5, с. 32]. Саме протилежність лежить в основі антонімії, яка, будучи яскравим показником багатства семантики в кожній мовній культурі, відзначається універсальною роллю своєрідного упорядника семантичних відносин. За ознакою протилежності значень слова, які виражаютися в англійській мові поняття особливий, семантично співвідносяться з виокремленням предмета із класу подібних за особливою сукупною якістю. Така якість предмета допускає своєрідне поєднання негативних та позитивних ознак, часто в абсолютній мірі, не конкретизуючи їх. Цим самим створюється нетиповий характер узагальненої оцінки особливий, яка протиставляється насамперед загальноприйнятому поняттю норми ознаки.

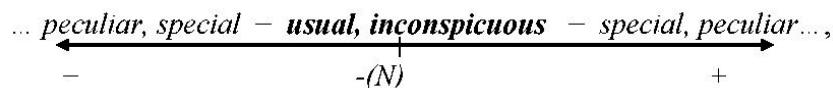
Прикметники зі значенням “особливий” формують окрім оцінну підсистему, за якою норма (чи стандарт) відображає різне асоціативне розуміння її різними мовцями. Адже очевидно, що в мові безпосередньо відображаються фактичні ознаки предметів через відношення мовців до певного власного уявлення про норму, яке існує у свідомості кожного. Таке усвідомлення норми, еталону як початку виміру якості на ґрунті її порівняння (що передує протиставленню) має принципове значення для вираження оцінки особливого як відмінного від інших, оскільки те, що для одного мовця особливе, для іншого звичне.

Немалу роль для вираження відмінного від інших відіграє здатність слів досліджуваної ЛСГ функціонувати в мові як інтенсивна оцінка. Пропонуємо для розгляду фрагмент з твору Стівена Кінга, де прикметник *special* актуалізує найвищу міру якості особливого через протилежність звичному:

The man took off his Yankees cap, wiped the back of his neck with it, put it back on, and looked at David seriously. “This is the Land of the Dead, but you’re an exception. You’re special. Very” [4, KS D, с. 155].

Для всіх людей умови перебування на певній території настільки жорсткі, що її називають *the Land of the Dead*. Однак окрім герой протиставляється іншим за ознакою *special*. Йому властиві певні неконкретизовані (узагальнені) якості, які дають можливість вистояти у цих умовах. У цьому фрагменті протиставлення узагальненого значення “особливий” актуалізується на базі порівняння з конкретизованим висловом протилежного змісту – неспроможності вижити.

Краще зрозуміти своєрідність оцінки досліджуваних прикметників, на нашу думку, можна через схематичне зображення логіко-смислового протиставлення (т.зв. шкалювання ознаки). Мова йде про розробки аксіологічних шкал, до яких зверталися ще із середини минулого століття Ch. Osgood, M. Bierwisch та E. Lang, О. Шейгал, М. Шеллер, Дж. Тишнер та ін. Пропонуються різні види шкалювання, враховуючи різний аспект оцінного значення (інтенсивність ознак, позитив – негатив тощо). Так, одні шкали протиставляють основні цінності як добре – недобре, інші – градуальні зміни синонімії, наприклад, однонаправлені шкали тощо (більше про це [3, с. 34–35]). Оптимальною основою для оцінки особливого через протиставлення її логіко-оцінного значення є смисл слова “звичайний, звичний” – *usual*, яке також має поляризовані за характером семи (очевидно, що звичайним може бути і негатив, і позитив у різних мовних ситуаціях). За концептуальним підходом, саме ця лексема обирається науковцями для протиставлення “незвичайному, особливому”: *unusual* – *usual* (див. більше про це [3, с. 57]). Схематично можна зобразити що протилежність у такий спосіб побудови антонімічної шкали:

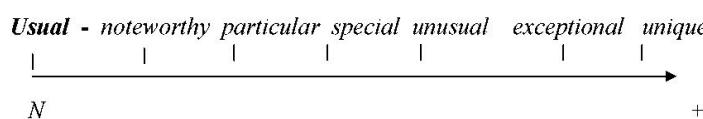

де *-(N)* – норма, виражена словом *usual*, має протилежне значення для значення “особливий”, поряд із лексемою *inconspicuous* (“не вартий уваги”), яка, володіючи більшою інтенсивністю протиставлення, також правомірно може служити компонентом шкали оцінки особливий.

Щоб виявити характер парадигматичних відношень між самими лексемами всередині досліджуваної ЛСГ і визначити співвіднесеність цих ознак з нормою чи з дійсністю, потрібно враховувати, що значення прикметників узагальненої оцінки (*particular, unique, unusual, exceptional, special, specific* та ін.) реалізується в мовленні, не лише виражаючи смисл “невідповідність нормі чи стандарту”, “не такий, як інші”, а також як “більший за мірою вияв”. У цьому зв’язку суттєвим оцінним базисом виступає

міра інтенсивності, яка сприяє прояву градаційних властивостей для значення цих прикметників.

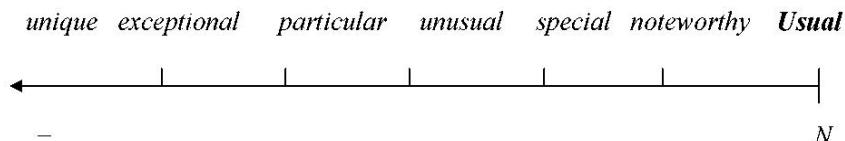
З словником СЛТ, градація – це стилістична фігура, що полягає у такому розташуванні частин висловлювання, коли кожна наступна містить у собі підсилення (чи послаблення) смислового або емоційно-експресивного значення [7, СЛТ]. Так, на наш погляд, для значення “особливий” імовірна є однонаправлена шкала градації у напрямку посилення ознаки. Тобто, за “градаційним квантатором” (термін запроваджений Е. Сепіром), початок умовного відліку інтенсивності на такій шкалі відповідатиме нулью, вираженому лексемою *usual*, а права сторона шкали скомпонує семантичний ряд позитивного значення у вигляді своєрідної градації:

Зазначимо також, що, оскільки такий тип оцінки реалізується на основі умовного оцінного стереотипу *unusual – usual* для властивостей оцінюваних об'єктів (через різні стандарти якості), про що йшлося вище, то важливим є індивідуальне сприйняття мовцем особливих ознак предмета. Також вибір мовцем прикметника для опису особливого явища, предмета тощо відбувається за різними (суб'єктивними) параметрами сприйняття значення слова. Точніші дані можна отримати завдяки асоціативному тесту,

який варто, на нашу думку, проводити кожні 10 років, адже зміни у суспільстві, а з ними й поняття норми й особливого, відбуваються досить швидко, відображаючись у мові й мовленні.

Беручи до уваги те, що лексеми досліджуваної ЛСГ не завжди обираються для вираження позитивної якості, необхідно врахувати й імовірність градаційної шкали зі знаком “мінус” для опису явищ із негативною асоціацією, наприклад, у сполученні з іменником *injustice*:

*Запропоновані нами варіанти логіко-семантичного шкалювання значення дають можливість зробити висновок, що протиставлення для досліджуваних прикметників відіграє суттєву роль і виявляється через усвідомлення парадигм типу *special, unique – usual, inconspicuous*. Існування цих парадигм протиставлення притаманне і самій внутрішній структурі слова зі значенням “особливий”. Аналіз свідчить, що протилежні семи можуть гармонійно співіснувати в одному слові досліджуваної ЛСГ одночасно, і, реалізуючись у мові, формувати явище енантіосемії.*

У лінгвістиці ще не існує спільної думки щодо визначення цього явища. Одні науковці пояснюють його як форму антонімії, а інші відносять до омонімії. Ми вважаємо енантіосемію окремою семантичною категорією, яка має схожі характеристики з антонімією (логіко-семантичну протилежність) і з омонімією (спільність форми для різних значень).

Розглянемо для прикладу внутрішню структуру прикметника *peculiar*, а саме – його сему *characteristic*, яка фіксується у словниках у складі тлумачень *characteristic of only one person, group or thing; distinctive; belonging characteristically* тощо. Досить часто смислова відмінність між семами цього слова нечітка і стає зрозумілою лише із уточнювальних лексем, запропонованих у поясненні укладачами словників, чи за зразками словосполучень або речень. Так, словник *Webster's Revised, Random House Unabridged Dictionary* [8] виділяє дві окремі шпалти для цього значення, де подаються адвербіальні уточнення з різними лексемами: *belonging exclusively* та *belonging characteristically*. Отже, прикметник *peculiar*, який, на думку лексикографів, асоціється насамперед зі смислом *unusual* (ця лексема часто подається першою у тлумаченні *peculiar*, за аналізом 8-ми тлумачних словників сучасної англійської мови), може репрезентувати й значення “характерний, притаманий” (*usual*). Тобто ознака *peculiar* “особлива – незвична” одночасно є “характерною-притаманною-звичною” для окремого явища, окремих людей, ситуації тощо: *an expression peculiar to Canadians*.

Таким чином ми спостерігаємо типовий вияв енантіосемії у семантичному потенціалі прикметника *peculiar*, коли простежується полярна співвіднесеність між семами у структурі одного слова за школою протиставлення “особливий” – “звичайний”.

На наш погляд, такі два значення слова недоцільно розглядати в межах омонімії, оскільки у цьому випадку вони не мали б смислового зв'язку між собою, а лише спільну форму. Антонімія ж, яка базується на основному чиннику протилежності, має більш логіко-смисловий, а не формальний зв'язок з енантіосемією, однак вимагає морфологічних змін слова (наприклад, префікс -ил) чи інші форми вираження протилежного смислу.

Подібна репрезентація значення слова, де очевидна енантіосемія, пропонується деякими тлумачними словниками сучасної англійської мови й для інших прикметників досліджуваної ЛСГ: *specific, special, distinct, unique*. Вони також містять у своїх дефініціях сему *characteristic (characteristically)*. Однак особливо значну роль у реалізації енантіосемії відіграє контекст. У текстовому оточенні прикметники, актуалізуючи такі узагальнені й дифузні значення, дещо конкретизуються через розгортання змісту, завдяки синонімам, різним уточнюючим смисл алонімам тощо:

And that was something else peculiar to the Moon – the slow-motion movement of this suspended mass. In this gravity, a pendulum took two-and-a-half times as long to complete its cycle as it would on Earth. This was something that never looked quite right, except to a man who had been born here [4. CA FM].

Очевидним є факт індивідуального асоціативного розуміння “особливого”, адже важливу роль для такої категорії прикметників відіграє сприйняття різними категоріями людей змісту “особливого”. Для одних – це ознака типового (позитивного чи негативного сприйняття), для інших – вона виняткова (також, можливо, негативна і позитивна). У таких випадках варто говорити про логіко-семантичну протилежність усередині одного і того самого слова, що характерно також для інших слів досліджуваної ЛСГ:

Someone was working a spell there even now, elegant magics that sent spirals of power smoking into the dim air. Lalo had known that flavour before, though he had not then recognized it – the unique atmosphere that surrounded Enas Yorl [4, AR FC].

У ході аналізу явища енантіосемії в семантичній структурі прикметників зі значенням “особливий” установлено, що вони реалізують свої значення у комбінованій формі прояву. Це може бути як інгерентна енантіосемія – типологічний різновид,

що реалізується в поєднанні різних значень у слові, які знаходять відображення у словниках, так і адгерентна – не відображена в словниках, яка демонструє зміну конотації і здебільшого супроводжується іронією (більше про це див. [5]). Прикладом типової адгерентної енантіосемії може бути наступний фрагмент з тексту:

"I've no interest – well, no professional interest – in Mister Radley's peculiar beliefs. Whether they're true or not doesn't affect the fact that he's a very smart accountant, earning a good salary back in N.Z. Though not one's good enough to pay for a month on the Moon" [4, CA FM].

Очевидно, що прикметник *peculiar*, актуалізуючи інтенсивність значення в цій мовній ситуації, використовується героєм твору для негативної оцінки в момент емоційного висловлювання. Тому, безперечно, варто вважати такий тип енантіосемії також і емоційно-оцінним. Він ґрунтується, за В.Л.Іващенко, на поляризації емоційно-оцінних сем, відображаючи одночасно два протилежних почуття. Таким чином, герой сюжету виражає, з одного боку, визнання особливих поглядів людини і, з іншого, демонструє саркастичне до них ставлення, відображаючи суміш негативних почуттів за допомогою прикметника, який має у словниках насамперед позитивне значення “винятковий, ексклюзивний”.

Отже, емоційний фактор загалом є одним із чинників, які сприяють появі енантіосемії в англійській мові. Серед інших причин, властивих для прикметників узагальненої оцінки особливий, наземо розвиток полісемії в напрямку гіперболізації значення, яка часто переходить в іронію. Також впливає і характерна для них значною мірою дифузність значення. У цьому аспекті важливо наголосити і на контекстуальній нестійкості поняття особливий, його надзвичайний узагальненості. Наприклад, вислів *special flight* – “особливий рейс” – функціонує як вираження поняття “додатковий рейс”, але можлива реалізація його і в значенні “рейс”, “особливий за певними обставинами чи за певною категорією людей на борту”, і як “надзвичайний за певними позитивними якостями” тощо. До того ж імовірна актуалізація всіх трьох варіантів значення одночасно.

Можливі й інші чинники формування енантіосемії, притаманні прикметникам зі значенням “особливий”, наприклад, соціокультурного характеру, однак безперечною є той факт, що їхня семантика слугує продукуючим дериваційним потенціалом для розвитку багатогранної полісемії в різноманітності виявів, які вимагають детального аналізу в перспективі.

Література

1. Арнольд И. В. Семантическая структура слова в современном английском языке и методика её исследования / И. В. Арнольд // Ученые записки Ленингр. ГПИ им. А. И. Герцена. – Ленинград, 1966. – Т. 295. – С. 31–92.
2. Баланюк С. С. Прикметники зі значенням “особливий” в англійській мові: парадигматика, синтагматика, епідигматики : дис. ... канд. фіол. наук : спец. 10.02.04 / Баланюк С. С. – Чернівці, 2009. – 217 с.
3. Бессонова О. Л. Оцінний тезаурус англійської мови: когнітивно-гендерні аспекти / О. Л. Бессонова. – Донецьк : ДонНУ, 2002. – 362 с.
4. Бібліотека современной англоязычной литературы [Електронний ресурс] : Вид-во : Master Media, 2003. – 1 електрон. диск (CD – ROM) : 12 см. – Систем. вимоги : Pentium; 32 MB RAM; Windows–98, 2000 XP; MS Word 97–2000: а) Clarke Arthur. A Fall of Moondust – [CA FM]; б) Asprin Robert. The Face of Chaos – [AR FC]; в) King Stephen. Desperation – [KS D].
5. Іващенко В. Л. Термінологічна репрезентація типологічних різновидів енантіосемії в когнітопросторі лінгвістики / В. Л. Іващенко // Вісник нац. ун-ту “Львівська політехніка”, 2010. – № 675. – С. 98–105.
6. Степанова Г. В. Введение в семасиологию русского языка / Г. В. Степанова, А. Н. Шрамм. – Калинінград : КТУ, 1980. – 72 с.
7. Словарь лингвистических терминов [Електронний ресурс] / под ред. Д. Э. Розенталь и др. – Режим доступу: <http://www.gumer.info/Linguist/Index.php>. – Назва з екрану.
8. Random House Unabridged Dictionary [Електронний ресурс]. – Random House, 2006. – Режим доступу: <http://www.dictionary.com>. – Назва з екрану.